Araştırma Makalesi/Research Article

Osmanlı Maliyesinde İltizam Sözleşmelerinin Bütçe Gelir-Giderleri ile İlişkisi Üzerine Bir Analiz, 1535-1800

Bora ALTAY*

Öz

Bu çalışmanın temel amacı iltizam sözleşmelerinde sözleşme süreleri ile devlet maliyesi arasındaki ilişkiyi ilk kez incelemektir. Bu çalışma, 16. yüzyılın ilk yarısından 19. yüzyıla kadar Osmanlı devlet maliyesinin önemli bir bölümünü oluşturan iltizam kurumlarına odaklanmıştır. Tarihsel kanıtlar, devlet ile özel girişimciler arasında düzenlenen iltizam sözleşmelerinde, amaçlanan süreler ile fiili süreler arasında farklılıklar olduğunu göstermektedir. Değişkenler arasındaki ilişkiyi test eden korelasyon analizi birincil yöntemi oluştururken sözleşme süreleri ile bütçeler arasındaki eğilim de bu çalışma kapsamındaki bir diğer önemli yaklaşımdır. Çalışmanın bulguları uzun dönemde bütçe gelirleri ile sözleşme süreleri arasında güçlü bir ilişki olduğuna işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Devleti, Kamu Maliyesi, Bütçeler, İltizam, Korelasyon*

An Analysis of the Relationship Between Tax-Farming Contracts and Budgets in Ottoman Finance, 1535-1800

Abstract

The main purpose of this study is to examine the relationship between contract durations in tax-farming (iltizam) contracts and state finance for the

*Dr.Öğr.Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, SBF, İktisat ABD, boraaltay@aybu.edu.tr; https://orcid.org/0000-0003-3098-4728

Makalenin Gönderilme Tarihi: 19.02.2024 **Kabul Tarihi:** 28.06.2024

first time. This study focuses on the tax-farming institutions, spanning from the first decades of the sixteenth century to the first decades of the nineteenth century, that generated a substantial part of the Ottoman state finance. Historical evidence indicates that there were differences between intended and actual durations in tax-farming contracts that were arranged between the State and private entrepreneurs. While correlation analysis that tests relationship between variables generates primary method, the trend between contract durations and budgets is also another important approach within this study. The findings indicate that there was a strong relationship between budget revenues and contract durations in the long term.

Keywords: *The Ottoman Empire, State Finance, Budgets, Tax-Farming, Correlation*

JEL Classification Codes: *N25, H27, H62*

Giriş

Son yıllarda Osmanlı bütçeleri ve vergi toplama kurumlarının tarihsel arka planı hakkında yapılan çalışmalar artmış olsa da bu alanda ampirik çalışmalar ve analizler literatürde oldukça sınırlıdır (Karaman ve Pamuk, 2013). Özellikle, 1840'lı yıllar öncesine ilişkin verilerin kısıtlı olması ve belirli metodolojik sorunlar bu durumun temel sebeplerindendir. Literatür, öncül bulgular sunmakla birlikte özellikle 19. yüzyıl öncesi dönemler için ampirik analizler açısından eksik kalmaktadır. Öncül çalışmaların genellikle bütçelerin ortaya çıkışını incelediği ve vergi toplama kurumlarının işleyişine odaklandığı düşünüldüğünde, uzun dönemli verilere dayalı analizler yeterince yer bulamamıştır (Barkan, 1953; Çizakça, 1996; Darling, 1996; Çakır, 2001; Çakır, 2006; Genç, 2006; Güran, 2006; Çelik, 2006; Özvar, 2006; Sahillioğlu, 2006; Pamuk, 2010).

Bu çalışma, literatürdeki öncül çalışmalara bir katkı olarak, Osmanlı bütçeleri gelir-gider ilişkileri ve iltizam sözleşmelerinin süreleri arasındaki ilişkileri gösteren bir ampirik analiz sunmaktadır. Analiz aynı zamanda tüketici fiyat endeksleri ve Osmanlı akçesinin gümüş içeriğini de korelasyon analizine dahil ederken savaşlar ve kuraklık gibi değişkenleri gölge değişken olarak kullanmaktadır. Ampirik analiz için kullanılan veriler, güvenilir ikincil kaynaklardan elde edilmiştir. Ancak, daha sonraki bölümlerde ele alınacağı üzere, bu verilerin sınırlılıkları da dikkate alınmıştır. Analiz, 16. yüzyılın ilk yıllarından 18. yüzyılın sonlarına kadar olan dönemi kapsamaktadır ve bu dönem literatürde önemli iktisadi, politik ve kurumsal dönüşümlerin yaşandığı bir zaman dilimi olarak vurgulanmıştır (İnalcık, 1969; Faroqhi, 1994; Genç, 1999; Abou-El-Haj, 2000; Pamuk, 2004a, 2004b; Tabakoğlu, 2008; Balla ve Johnson, 2009; Karaman ve Pamuk, 2010). Bu çalışmalardaki belirgin bir boşluk, ampirik ve kantitatif analizlerin eksikliğidir. Bu çalışma, bu boşluğu doldurmayı amaçlayarak belirtilen değişkenler üzerinden bir veri seti

oluşturmakta ve değişkenler arasındaki ilişkilerin yönünü ve büyüklüğünü belirlemeye odaklanmaktadır.

Bu çalışmanın iki temel amacı vardır. Birinci amaç, mevcut veri setleri üzerinden istatistiksel bulgular sunmak ve değişkenlerin uzun dönemli seyrini göstermektir. Bu amacı gerçekleştirmek için yıllık veriler yerine 5 yıllık ortalamalara başvurulmuştur. Bu tercihin sebebi, ele alınan dönemde yıllık verilerin eksik olmasıdır. Bütçe gelir ve giderleri nominal ortalamalar olarak kullanılmıştır. İltizam sözleşmelerinin süreleri ise iki farklı değişken olarak ele alınmıştır. İlk olarak, devlet ile mültezimler arasında imzalanan sözleşmelerde belirlenen "arzu edilen süre" kullanılmıştır. İkincisi olarak ise, sözleşmelerin "gerçekleşen süreler" olarak tespit edilen ve herhangi bir içsel ya da dışsal faktör nedeniyle belirlenen süreden farklı olarak sona erdiği sürelerdir. İkinci amaç ise, değişkenler arasındaki ilişkileri korelasyon analizi ile incelemektir. Bu analizde, tüketici fiyat endeksleri ve paranın gümüş içeriği gibi değişkenler de 5 yıllık ortalamalar üzerinden kullanılmıştır.

Çalışmanın bulguları, Osmanlı bütçe gelirlerinin neden nispeten geride kaldığına ilişkin literatürle ilişkilidir. Uzun dönemli bir varsayım, sözleşmelere dayalı vergi toplama kurumlarındaki değişikliklerin kısa dönemli gelirleri artırırken uzun dönemde ters sonuçlar doğurduğunu öne sürmektedir (Genç, 1999:98-99; Pamuk, 2004b:240; Pamuk, 2009:22). Bu durumun temel nedeni, sözleşme ilişkilerinde ortaya çıkan mültezimlerin artan politik güçleri ve çok sayıda mültezimin sürece dahil olmasıyla sözleşme sürelerinin hızla değişmesidir (Pamuk, 2004a:17; Pamuk, 2004b:241; Pamuk, 2009:23; Tabakoğlu, 2008:228). Dahası, iltizam sözleşme sürelerinin kısalığı vergi kaynaklarında tahrip edici sonuçlar doğurmuş ve sözleşmelerde taahhüt problemleri bütçe gelirlerinin azalmasına yol açmıştır (Genç, 1999:100; Balla ve Johnson, 2009:820). Bu değişkenler arasında yapılan ampirik ve kantitatif analizler, bu varsayımların daha somut bir şekilde incelenmesine olanak sağlayacak ve daha önce yeterince araştırılmamış olan 19. yüzyıl öncesi literatüre yeni bir katkı sunacaktır.

Bu katkı şu soru altında karakterize edilmiştir: İltizam sözleşmelerinin süreleri ile bütçe gelir-giderleri, tüketici fiyat endeksleri, paranın gümüş içeriği, savaşlar ve kuraklık arasında hangi tür bir korelasyon gözlemlenmiştir ve bu değişkenlerin birbiriyle ilişkisi nasıl ve ne yönde ortaya çıkmıştır? Osmanlı İmparatorluğu'nda vergi toplama mekanizmalarındaki değişimler, iltizam sözleşmelerinin süreleri ile bütçe gelir-giderleri arasında belirli bir ilişki olduğunu göstermektedir. Ayrıca, iltizam süreleri, tüketici fiyat endeksleri, paranın gümüş içeriği, savaşlar ve kuraklık gibi faktörlerle değişen bütçe gelir-giderleri arasında önemli bir korelasyon bulunmaktadır. Bu tez, vergi toplama mekanizmalarındaki değişimlerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki mali yönetim üzerindeki etkisini anlamak için iltizam sözleşmelerinin süreleri ile bütçe gelir-giderleri arasındaki ilişkiyi incelerken aynı zamanda bu ilişkinin çeşitli dışsal faktörlerle nasıl değiştiğini de ele almaktadır. Ek olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun vergi toplama

kurumlarının tasarımında ve uygulanmasında gözlemlenen değişimlerin, ekonomik ve mali istikrar üzerindeki uzun vadeli etkilerini anlamak için önemli bir çerçeve sunmaktadır.

Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nda sözleşmeye dayalı vergi toplama kurumlarına ve bu kurumlardaki değişime odaklanarak yapılandırılmıştır. İlk bölüm, vergi toplama sözleşmelerinin evrimine ve tımar sisteminden malikane sistemine geçişe odaklanarak bu kurumların kamu maliyesi içindeki önemini vurgulamaktadır. İkinci bölüm, çalışmanın verilerinin istatistiksel analizlerine odaklanırken bu veri setlerinin sınırlılıklarını da ele almaktadır. Üçüncü bölüm ise korelasyon analizlerini sunarak elde edilen bulguları açıklamaktadır. Sonuç kısmı, çalışmanın önemli bulgularını özetlemektedir.

1. Tarihsel Arka Plan: Osmanlı Vergi Toplama Kurumları ve Dönüşümlerine Bir Bakış

Osmanlılar, kuruluşlarından itibaren sözleşme ilişkilerine dayalı bir sistem kullanmıştır. Yeni fethedilen toprakların idaresi, merkezi yönetim tarafından savaşlarda önemli faydalar sağlayan askerî grupların tasarrufuna bırakılmıştır. Bu yöntem, hem yeni fethedilen bölgelerin ekonomik olarak düzenlenmesini sağlamış hem de idari yapıyı sürdürmüştür. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden sonra, toprak aristokrasisi yerine askerî temelli grupları kullanması, merkezileşmeye doğru atılan önemli adımlardan biri olmuştur. Vergi toplama süreçleri de bu yapı üzerinden sağlanmıştır (Karaman, 2009:691; İnalcık, 2017:37). Büyük bir kısmı askeri mensuplara tahsis edilen vergilerin merkeze nakledilmesi ve nakde çevrilmesi gibi işlemlerle birlikte tımar kurumu ortaya çıkmıştır (Barkan, 1974:286-87). Tımar kurumu altında savaşlarda fayda sağlayan askerlere, belirli iktisadi ayrıcalıklar verilmiştir. Bu ayrıcalıklar karşılığında, idari düzenin korunması görevi ve farklı yükümlülükler tımarlı sipahilere verilmiştir. Vergi kaynaklarının canlandırılması, vergilerin toplanması ve bölgelerin güvenliğinin sağlanması gibi kamu hizmetleri, bu sözleşme sahiplerine verilmiştir (Genç, 1999:96). Sözleşme sahipleri, askeri görevlerini sürdürdükleri sürece bu hakları ellerinde tutmaktadır. Tımar kurumu, uzun vadeli sözleşmelerin ortaya çıkmasını teşvik ederken sözleşme sahibi grupların finansal kaynakları üretici faaliyetlere yönlendirmesi için bir mekanizma oluşturmuştur.

Sözleşme sahibi gruplar, devlet adına vergi gelirlerini topladıktan sonra kendi hizmet masraflarını düşüp kalan geliri hazineye göndermekteydi. Bu gelirler aynî ya da nakdi olarak merkeze transfer edilmekteydi. Merkez, gelirlerin nakit olarak gönderilmesini istemesi durumunda, sözleşme sahipleri aynî toplanan vergilerin pazarlarda nakde çevrilmesinden sorumlu olmaktaydı. Ayrıca, sözleşme sahibi gruplar finansal kaynakların büyüklüğüne göre asker yetiştirmek zorundaydı. Bu sayede merkezi yönetim, hem elinin altında hazır bir ordu bulundururken hem de bölgelerin güvenliği için gerekli askeri gücün yerelde ortaya çıkmasını sağlamaktaydı (Pamuk, 2004a:13). Özetle, tımar kurumu sadece bir vergi toplama aracı olarak değil,

aynı zamanda merkezi yönetimin kamu harcamalarını daha düşük maliyetlerle yerinde harcamasını sağlayan bir mekanizma olarak ortaya çıkmıştır.

Osmanlı'nın hızlı toprak genişlemesi, tımar kurumu üzerinden sağlanan güçlü idari ve askeri organizasyonun, iktisadi örgütlenmenin etkinliğiyle sınırların özellikle Avrupa'ya doğru hızla genişlemesini sağlamıştır. Bu genişlemenin özellikle Avrupa'ya doğru gerçekleşmesi, kurumsal yapının ve merkezileşmenin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Daha somut bir ifadeyle, yapılan bazı tahminlere göre özellikle 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin toplam vergi gelirleri ve kişi başı vergi gelirleri İngiltere ve Fransa gibi devletlerle yakındır ve hatta daha yüksektir (İnalcık, 1997:87; Altay ve Oğuz, 2021:42). Bu dönemde Osmanlı Devleti, iktisadi, politik ve kurumsal yapılarıyla büyük güçlerden biri olarak vurgulanmaktadır (Kennedy, 1988:9-10; Tilly, 1990:24; Hoffman, 2015:14; İnalcık, 2017:15). Askeri anlamda ise, tımar kurumu içerisinde 16. yüzyılın ikinci yarısında yaklaşık 56 bin tımarlı sipahi olduğu, cebeli sayısının ise 118 bin ile bunun iki katından biraz fazla olduğu tespit edilmiştir (İnalcık, 2012:170).

Tımar sözleşmelerinin Osmanlı bütçeleri içindeki rolüne ilişkin önemli bulgular, öncül çalışmalardan elde edilmektedir. Ömer Lütfi Barkan (1953) tarafından hazırlanan ve Osmanlı bütçelerine dair belki de en detaylı olan çalışma, bütçe gelirleri içindeki tımar sözleşmelerinin oranını ortaya koymaktadır. 1527/28 senesine ait bütçeler incelendiğinde; üç temel gelir kalemi göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki, en büyük gelir ölçeğine sahip padişah haslarını içermektedir. İkincisi, büyük çoğunluğu askeri gruplara verilen daha küçük ölçekli tımar sözleşmelerine dayanmaktadır. Üçüncüsü ise vakıflardan elde edilen gelirlerdir. Bahsi geçen tımar sözleşmelerinden elde edilen yıllık gelir 200 milyon akçe iken toplam bütçe ise yaklaşık 538 milyon akçe olarak tespit edilmiştir (Barkan, 1953:277). Başka bir ifadeyle, tımar sözleşmelerinden elde edilen gelirler toplam gelirin yaklaşık %40'ına denk düşerken 277 milyon akçe gelirli padişah hasları ile bu oran daha da yüksektir. Osmanlı bütçeleri üzerine yapılan bu öncül çalışmaya ait bulgular, tımar kurumunun Osmanlı iktisadi yapısı içindeki öneminin anlaşılması için somut tarihsel kanıtlar sunmaktadır.

Tımar kurumunun geniş topraklarda etkin sözleşme ilişkilerini sürdürmesindeki önemli sorunlardan biri, etkin izleme mekanizmalarının rolüdür (Ma ve Rubin, 2019). Merkezi yönetim, uzak finansal kaynakların etkin bir şekilde yönetilmesini sağlamak için çeşitli izleme mekanizmaları geliştirmiştir; bu da önemli bilgi maliyetleri içermektedir. Ancak, bu izleme mekanizmaları, zaman maliyetlerine rağmen tımar sözleşmelerinin etkin bir şekilde sürdürülmesine katkıda bulunmuştur. Barkan (1980:286-333), tımar kurumu faaliyetlerini incelediğinde, bunları "çok taraflı izleme" mekanizması olarak tanımlamamış, ancak bunların hukuki yapı içinde geliştirilen süreçler olduğunu belirtmiştir. Teorik olarak, bu süreçler, bir kurumsal yapı oluşturmakta ve yeni kurumsal iktisat okulu, bu izleme kurumlarının sözleşme

süreçlerinde etkin sonuçlar sağlamak için önemli olduğunu vurgulamaktadır (Joskow, 2008:14).

Yeni kurumsal iktisat okulunun temel yaklaşımı, Ortodoks iktisattan farklı olarak, ekonomik analizlere iktisadi olmayan değişkenleri ve onları organize eden kurumları da dahil etmesidir. Bu iktisadi olmayan kurumların temel rolü, ekonomik çevredeki belirsizlikleri azaltmaktır (North, 1990). Ortodoks iktisadın varsayımlarından olan tam bilgi, iyi tanımlanmış mülkiyet hakları ve etkin hukuki yaptırım mekanizmaları, gerçek dünyada maliyetlidir. Bu maliyetlerin yüksek olması ve sıfırlanmasının imkansızlığı, iktisadi yapı içinde belirsizliklere neden olmakta ve aktörlerin karar alma süreçlerini etkilemektedir. Bu anlamda, iktisadi olmayan kurumların etkin çalışması, işlem maliyetlerinin pozitif olduğunu ve kurumların önemini vurgulamakta; bu maliyetler, bilgi toplama, pazarlık yapma ve sözleşmeleri uygulama gibi ekonomik ilişkileri sürdürme maliyetlerini içermektedir. Yeni kurumsal iktisat, kurumların bu maliyetleri en aza indirecek şekilde nasıl geliştiğini araştırmaktadır (Coase, 1937; Williamson, 1985). Mülkiyet haklarının iyi tanımlanmış olması da önemli değişkenlerden biridir. Ortodoks iktisadın aksine, iyi tanımlanmış mülkiyet haklarının ortaya çıkması maliyetlidir ve her toplumda aynı anda ortaya çıkmaz. Kısaca, iyi tanımlanmış mülkiyet hakları veri kabul edilmez ve analizlere dahil edilir. Bu okul, mülkiyet haklarının nasıl tanımlandığını ve korunduğunu, bunun teşvikleri ve ekonomik sonuçları nasıl etkilediğini inceler (Coase, 1960; Libecap, 1989; Barzel, 1997). Yeni kurumsal iktisat, bireylerin ya da organizasyonların sınırlı bilgiye sahip olduğunu ve kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettiğini kabul ederek, sınırlı rasyonellik ve fırsatçılık gibi insan davranışları hakkında daha gerçekçi varsayımlar kullanmaktadır (Simon, 1955). Ayrıca, kurumların dinamik olduğunu ve ekonomik ortam, teknoloji ve politik koşullardaki değişikliklere yanıt olarak zaman içinde değiştiğini kabul etmektedir (Aoki, 2001). Bu bağlamda, Osmanlı İmparatorluğu'nun vergi toplama kurumlarındaki sözleşme ilişkilerinin incelenmesi önemlidir. Bu tür çalışmalar, literatürde henüz geniş bir şekilde yer bulmamış olsa da, son dönemde tarihsel ve oyun teorisi yaklaşımları ile incelenmeye başlanmıştır (Salzmann, 1993; Darling, 1996; Çizakça, 1996; Kökdaş, 2017; Altay ve Oğuz, 2021).

Tımar kurumu altında ortaya çıkan çok taraflı izleme mekanizmalarının üç temel ayağı bulunmaktadır. İlk olarak, merkezi yönetim, tımar sözleşmesine sahip askeri grupları doğrudan denetlemekte; bu denetim genellikle savaş sırasında gerçekleşmektedir. Tımar sözleşmesine sahip grupların çoğunun asker olması ve sözleşme şartları gereği savaşlara katılma zorunluluğu, merkezi yönetim için düşük maliyetli bir denetim sağlamaktadır. Bu şekilde, tımar sahipleri sefere katıldıklarında gelir-gider defterlerini getirerek doğrudan merkezi yönetim memurları tarafından denetlenmektedir. Savaşların sıklığı ve seferlerin belirsizliği, tımarlı sipahilerin sürekli olarak denetim altında kalmasını sağlarken vergi kaynaklarını üretken kullanmak için onlara motivasyon da sağlamaktadır. İkinci önemli izleme mekanizması, kadı

mahkemeleri aracılığıyla yürütülür. Tımar sözleşmesi sahiplerinin herhangi bir kural dışı davranışı olduğunda, vergi mükellefleri mahkemelere başvurarak sözleşme sahiplerinin davranışlarının kayıt altına alınmasını; mahkemeler de bu tür davranışlar için cezai yaptırımlar veya sözleşmenin iptali gibi önlemler uygulayarak sözleşme sahiplerinin iş birliği motivasyonunu sağlamaktadır. Üçüncü olarak, merkezi yönetim, farklı vergilerin toplanması için merkezden kendi memurlarını bölgelere gönderir. Bu memurlar, sadece vergi toplamakla kalmaz, aynı zamanda halktan tımar sözleşmesi sahipleri ile ilgili bilgileri toplayarak bunları merkezi yönetime raporlar. Böylece merkezi yönetim, sözleşme sahiplerini üç farklı mekanizma ile izler ve bu çok taraflı izleme, sözleşme sahiplerinin kendi çıkarları için hareket etmesinin maliyetlerini artırır ve vergi kaynaklarının etkin kullanılmasını sağlar (İnalcık, 1994:83).

16. yüzyılın ortalarından itibaren tımar kurumunun içsel ve dışsal faktörler nedeniyle değişmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu faktörlerin belki de en önemlisi, hızla genişleyen sınırlardır. Özellikle genişleyen sınırlar, izleme maliyetlerinin artmasına neden olurken, uzun mesafeli seferlere katılmak da tımar sahipleri için maliyetlidir ve artan maliyetler karşısında, tımar sahipleri ya seferlere katılmaktan kaçınmış ya da vergi mükelleflerinden daha fazla vergi toplama yoluna gitmiştir. Kurumsal yapıdaki çözülme de bir diğer içsel faktör olarak ortaya çıkmıştır. Toprak artış hızının, tımar sahibi olmak isteyen grupların talebine göre daha yavaş gerçekleşmesi, sözleşme piyasasında bir talep fazlası oluşturmuş ve sözleşmesiz kalan grupların sayısı zaman içinde artmıştır (Altay ve Oğuz, 2021:44). Bu faktörlerin etkisiyle, tımar sözleşmelerinin dağıtılmasında askeri başarıların değil, politik gücü olan grupların rolü giderek artmıştır. Politik ilişkiler aracılığıyla sözleşme elde etmenin önemi arttıkça, merkezi yönetim kurumsal değişikliklere gitmek zorunda kalmıştır.

Kurumsal değişimi tetikleyen dışsal faktörlerin rolü de içsel faktörler kadar etkilidir. Özellikle Habsburg İmparatorluğu ile olan savaş, askeri yapının ve teknolojik değişimlerin gereksinimini ortaya koymuş ve bu dönüşüm için yeni kaynaklar ve farklı bir iktisadi örgütlenme gereksinimi ortaya çıkmıştır (Karaman ve Pamuk, 2010:601). Özellikle düzenli ordunun artan ihtiyacı, bütçe için önemli bir maliyet unsuru haline gelmiştir. Yavuz Cezar'ın (2000) vurguladığı gibi, Osmanlı bütçe giderlerinde düzenli ordu için ayrılan pay oldukça küçüktür ve bu yeni ihtiyaç yeni finansal gelirlerin oluşturulmasını zorunlu hale getirmiştir. Bir diğer dışsal faktör ise, yeni dünyanın keşfi ve ticaret yollarının değişmesidir. Bu değişimler, özellikle ticaret haciminin hızla artmasına ve nakit ekonomisinin yaygınlaşmasına neden olmuştur (Tabakoğlu, 2008:228).

Özellikle, tımar sözleşmelerinin dağıtım süreçlerinde ortaya çıkan talep fazlası sorunu ve artan nakit ekonomisinin etkisiyle Osmanlı merkezi yönetimi, bu sorunların maliyetlerini düşürmek amacıyla kurumsal dönüşümü desteklemiştir. Bu dönüşüm sonucunda ortaya çıkan kurum "iltizam" olarak

adlandırılmaktadır. İltizam kurumu altında ortaya çıkan sözleşmeler, bu çalışmanın en önemli değişkenlerinden birini oluşturmaktadır. Büyük çoğunluğu 16. yüzyılın ortalarına doğru iktisadi ve mali yapı içerisinde ortaya çıkmaya başlayan bu sözleşmelerin Osmanlı bütçeleri ile ilişkisini izlemeden önce, bu kurumun nasıl işlediğine kısaca değinmek faydalı olacaktır.

İltizam sözleşmeleri, vergilerin büyük oranda nakdi olarak toplanmasına imkân veren ve modern bir maliye teşkilatı ile mali organizasyonun olmadığı bir kurumsal çevrede özel teşebbüs olarak faaliyet gösteren gruplara tahsis edilen vergi toplama haklarıdır (Genç, 1999:96-97; Kökdaş, 2017:54). Tımarlı sipahilerden farklı yapısal özelliklere sahip bu gruplar mültezim olarak isimlendirilmekteydi. Bu sözleşmeler, ilk yıllarda yine askeri gruplar tarafından alınsa da uzun dönemde büyük oranda özel müteşebbislere geçmiştir. Bu süreç içerisinde yönetim yapısı da ademi merkeziyetçiliğe doğru kaymıştır. Merkeziyetçiliğin zayıflaması olumsuz bir süreç olarak görülmemelidir. Benzer süreçler özellikle Batı Avrupa toplumlarında da ortaya çıkmıştır ve temel motivasyon, değişen iktisadi ve politik çevrenin etkisiyle artan askeri ve yönetimsel maliyetlerin daha hızlı karşılanma arzusudur (North ve Weingast, 1989; Root, 1989; Kiser ve Schneider, 1994; Kiser ve Kane, 2001; Vester, 2004; White, 2004; Johnson, 2006). Başka bir deyişle, merkezi yönetimler ile yereldeki varlıklı gruplar arasındaki ilişkiler, iktisadi ve mali performansların belirleyicisi haline gelmiştir. Hatta ademi merkezi yapılar kurumsal çevre içerisinde baskın hale gelmiştir (Greif, 2006; Van Zanden, 2009; Rubin, 2017).

İltizam kurumu altında vergi toplama haklarının açık artırma mekanizması ile verilmesi, tımar kurumu içindeki askeri alanda gösterilen yararların dışında bir kurumsal dönüşümü temsil etmektedir. Bu kurum, sözleşmelerin daha kısa süreli olarak ve en yüksek teklifi veren mültezime verilmesiyle karakterize edilmektedir. Sözleşmelerin süreleri genellikle 1 ile 12 yıl arasında değişmektedir (Salzmann, 1993:339; Darling, 1996:135). Bu sözleşmeler için açık artırmaya girmeden önce mültezimler, kendi masraflarını, ödemeyi taahhüt ettikleri yıllık vergi miktarını ve gelirlerini hesaplayarak en uygun teklifi vermeye çalışmaktaydı (Genç, 1999:97). Bir mültezim iltizam sözleşmesi aldığında, vergi kaynaklarını üretici faaliyetlerle ihya etmek, vergileri devlet adına toplamak, gelirleri nakde çevirmek ve sonunda merkezi yönetime iletmek gibi tımar sahipleriyle benzer sorumlulukları paylaşır. Ancak mültezimler, vergi kaynaklarının büyüklüğüne göre asker yetiştirmek ve seferlere katılmak gibi yükümlülükleri taşımaz. Bu kurumsal değişim, Osmanlı askeri yapısının düzenli orduya dönüşmesini işaret eder.

İltizam kurumunun teşvik edilmesindeki temel amaç, artan nakit ihtiyacının kısa vadeli ve hızlı bir şekilde karşılanmasıdır. Literatür, bu kurumları kısa vadeli iç borçlanma aracı olarak tanımlamaktadır (Genç, 1999:98; Pamuk, 2004a:16; Pamuk, 2004b:240; Karaman ve Pamuk, 2010:601). Açık artırma sürecinin tamamlanmasından sonra mültezimler, her yıl belirli ve sabit ödemeleri, bir kısmını peşin olmak üzere, vergi geliri olarak

merkeze göndermekle yükümlüdür. Bu uygulama, merkezi yönetimin vergilerin bir kısmını nakden ve önceden tahsil etme fırsatı bulmasını sağlamaktadır. İltizam sözleşmelerinin 17. yüzyılda hızla yaygınlaşmasıyla birlikte mültezimlerin sayısı artmıştır. Ancak bu durum, uzun vadede mali açıdan olumsuz etkilere yol açmıştır. Mevcut literatür, iltizam sözleşmelerinin kısa vadeli gelirleri artırdığını ancak uzun dönemde negatif etkileri olduğunu tartışmaktadır (Salzmann, 1993; Darling, 1996; Çizakça, 1996). Mültezimlerin artan gücü, vergi gelirlerinden daha büyük pay almalarına ve bütçe gelirlerinin azalmasına neden olmuştur. Tahminlere göre, iltizam sözleşmelerine konu olan vergi gelirinin sadece %24'ü bütçeye aktarılmaktaydı (Çizakça, 1996:166).

İltizam sözleşmelerinin uzun dönemde beklenen iktisadi ve mali sonuçlarını açıklamak için iki taraflı bir bakış açısıyla ele alınabilir. İlk olarak, merkezi yönetimin özellikle olağanüstü dönemlerde daha yüksek teklif veren mültezimlere sözleşmeleri almaları konusunda avantaj sağlaması, sözleşme sahibi mültezimlerin kısa vadeli getiri odaklı stratejilere yönlenmelerine neden olmuştur. Bu durum, mültezimlerin vergi gelirleri üzerinden hızlı bir şekilde maliyetlerini karşılamaya çalışmaları ve vergi kaynaklarına yatırım yapmak yerine kısa vadeli kazançlara odaklanmalarıyla sonuçlanmıştır. Merkezi yönetimin müsadere gücüne sahip olması da mültezimleri kısa vadeli kazançlarını maksimize etmeye teşvik etmiştir. Diğer yandan, mültezimlerin artan maliyetlerini karşılamak için kısa vadeli kazançlara yönelmeleri, iktisadi ve çevresel faktörlerden kaynaklı sorunlarla birleşince kurumsal yapının etkin olmayan sonuçlar doğurmuştur. Özellikle paranın içeriğindeki gümüş miktarının azalması, artan vergi oranları ve doğal afetler gibi çevresel faktörler, mültezimlerin gelirlerini azaltmış ve sözleşmelerin sürdürülemez hale gelmesine neden olmuştur. Bu tür faktörler gelirlerin azalmasına ve sözleşmelerin süresiyle gerçekleşen süreler arasındaki farkın ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Merkezi yönetim, iltizam kurumunda ortaya çıkan ve gelirlerin azalmasına sebep olan bu sorunları çözmek için yine kurumsal dönüşüme başvurmuştur. Bu yeni kurumsal yapı içinde en önemli değişiklik, sözleşme sürelerinin uzatılması ve mültezimlere hayat boyu tasarruf hakkı verilmesidir. Özellikle İltizam kurumu altında sık değişen mültezimler ve tahrip edici etkiler nedeniyle malikane kurumu ortaya çıkmıştır (Genç, 1999:102). Bu kurumsal değişim sadece sözleşme sürelerinin uzatılmasıyla mültezimleri yatırıma motive etmekle kalmamış, aynı zamanda merkezi yönetimin gelirlerini artıran yeni bir ödeme kalemi oluşturmuştur. Başka bir deyişle, yine açık artıma mekanizmasıyla dağıtılan uzun vadeli sözleşmelerin alınması için mültezimlerin yıllık ödemelerin 2 ile 10 katına kadar "muaccele" adı verilen bir peşin ödeme yapmaları gerekmekteydi. Peşin ödeme sayesinde mültezimlerin vergi kaynağına daha fazla yatırım yapmaları ve vergi kaynaklarının gelecek açık artırmalar için değerinin artması beklenmiş; ancak uzun vadeli kontratların çıkması, özellikle 18. yüzyılda mültezimlerin gücünü

artırdığı için kurumsal yapı içinde yıkıcı etkilerin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Genç, 1999:107-108).

Ancak, geniş çapta ele alınan bu sorunlar literatürde herhangi bir ampirik ve somut analize dahil edilmemiştir. Başka bir deyişle, iltizam sözleşmelerinde ortaya çıkan yıkıcı sonuçların içsel ve dışsal faktörlerle olan ilişkisini test eden bir çalışma literatürde mevcut değildir. Bu açıdan, tarihsel gelişimi izlediğimizde bazı sorular ortaya çıkmaktadır: İltizam sözleşmelerinin tarihsel arka planına bakıldığında, "arzu edilen süre" ile "gerçekleşen süre" arasındaki farklılıklar bütçe gelirleri ile ilişkilendirilebilir mi? Paranın gümüş değerindeki azalma ve tüketici fiyatları bütçe gelirleri ile ilişkilendirilebilir mi? Son olarak, savaşlar ve kuraklık gibi şokların bütçe gelirleri ve sözleşme süreleri ile ilişkisi var mıdır? Bu sorunların cevabı evet olacaksa, bu ilişkilerin yönünün de tespit edilmesi, bu çalışmanın ileriki bölümlerinde somut olarak cevaplamayı hedeflediği problemlerdir.

2. Veriler ve Sınırlılıkları

Bu çalışmada, iltizam sözleşmelerinde belirtilen kontrat süreleri, bütçeler, tüketici fiyat endeksi, paranın gümüş içeriği, savaşlar ve kuraklar gibi veriler kullanılmıştır. Bu veriler, 1535 ile 1800 yılları arasındaki 5 yıllık dönemler için ortalama alınmış ve analizlere dahil edilmiştir. İltizam sözleşmelerine ilişkin veriler için Osmanlı arşivlerinde bulunan Maliyeden Müdevver Defterler (MAD) kullanılmıştır. Ayrıca, iltizam sözleşmelerini farklı analizler için kullanan ikincil kaynaklardan da yararlanılmıştır (Çizakça, 1993; Altay ve Oğuz, 2021). İlgili döneme ait Osmanlı bütçelerinin gelir ve giderleri için ise Mehmet Genç ve Erol Özvar editörlüğünde yayımlanan "Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 1-2" kaynağı kullanılmıştır. Tüketici fiyat endeksleri ve paranın gümüş içeriğine ilişkin veriler ise literatürde yaygın olarak kullanılan kaynaklardan derlenmiş ve analize uygun hale getirilmiştir (Özmucur ve Pamuk, 2002; Pamuk, 2004c). Savaşlar için sadece büyük ölçekli seferlere ilişkin veriler kullanılırken, kuraklık verileri için uzun dönemli çalışmaların bulgularına başvurulmuştur (Akkemik vd., 2005). Ancak, bu verilerin birincil ve ikincil kaynaklara dayalı olması ve tarihsel olarak dağınık olması, zaman serisi oluşturmak için uygun olmadığından, 5 yıllık ortalamalar şeklinde düzenlenmiştir. Daha seyrek olarak ortaya çıkan veba salgını, çekirge istilaları, depremler ve yangınlar gibi afetler veri setinde kullanılmamıştır. Bunun nedeni, bu tür olayların veri setinde çok az yer tutması ve önemli boşluklara neden olmasıdır. Bu çalışmada, tarihsel olarak büyük etkiye sahip ve yaygın olarak bilinen savaşlar veri setine dahil edilmiştir. Savaş teknolojisindeki değişimlerin etkilerinin tam olarak ölçülememesi ve veri setine dahil edilmesinin zorlukları, sadece büyük savaşların eklenmesine yol açmıştır. Benzer bir yaklaşım, savaşların etkisini ölçen diğer Osmanlı çalışmaları için de kullanılmıştır (Coşgel ve Ergene, 2012). Celali İsyanları sözleşme ilişkilerini etkileyen bir diğer önemli faktördür. Bu isyanlar sonucunda ortaya çıkan asayiş problemleri ve artan mülksüzleşme süreçleri

hem sözleşmelerin etkin şekilde çalışmasını engellemiş hem de vergi gelirlerinde kayıplara neden olmuştur. Yaygın olarak bilinen bu isyanların etkisi, savaş değişkeni içerisinde analize dahil edilmiştir. Celali isyanları ölçeğinde başka isyanların olmayışı, isyan değişkeninin ayrı bir kalem olarak analize dahil edilmesini engellemiştir. Ancak etkilerinin göz ardı edilemeyecek olmasından dolayı savaş değişkeni içerisine dahil edilmiştir. Aşağıdaki analiz bölümünde de bahsedileceği üzere savaş ve isyanlar gibi faktörlerin bütçeye etkilerini tam olarak tespit etmek zordur. Bu faktörlerin iltizam sözleşmeleri üzerindeki etkileri soyut olarak kabul edilmektedir. Tarihsel verilerden kaynaklı sınırlılıkları göz önüne alındığında, bunların en aza indirilmesi için bu faktörler gölge değişken olarak analizlere dahil edilmiştir.

İltizam sözleşmeleri, sözleşme sahibinin adı ve unvanı, finansal kaynağın yeri, sözleşmenin fiyatı ve arzu edilen kontrat süreleri gibi önemli bilgiler sağlamaktadır (Matuz, 1991:242-246). Bu sözleşmeler, genellikle mahkemelerin otoritesi altında kayıt altına alınırken bu çalışmanın kapsamı gereği yalnızca arzu edilen ve gerçekleşen süreler dikkate alınmıştır. Gerçekleşen sürelerin tespiti için aynı finansal kaynağın bir sonraki açık artırmaya ne zaman çıkarıldığı belirlenmiştir. Ancak, tarihsel verilerin sınırlılıklarına dikkat edilmelidir. Bu sınırlılıkların anlaşılması, bulguların değerlendirilmesi sürecinde önemlidir; aksi halde çalışmanın katkılarının özgünlüğü azalabilmektedir.

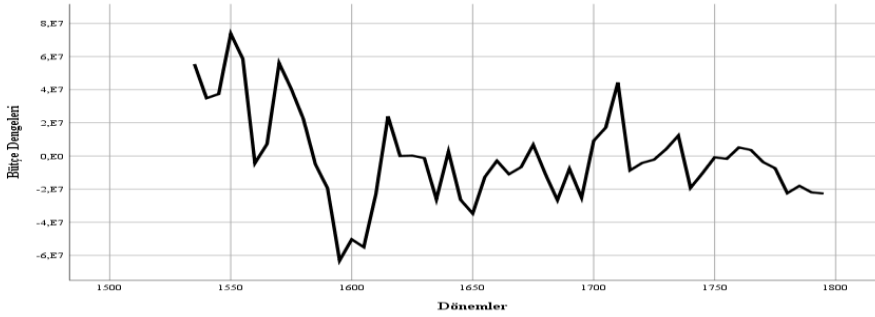
İltizam sözleşmeleri, tarihsel kaynaklar açısından bazı sınırlılıklar içermektedir. Özellikle, bu sözleşmelerden zaman serisi oluşturmak zordur. Bir iltizam sözleşmesi bir kez tahsis edildikten sonra farklı mültezimlere de tahsis edilebilir ve bazı dönemlerde bu sözleşmelerin takibi zorlaşabilir. Bu durumun temel sebeplerinden biri, kriz zamanlarında mültezimlerin sözleşmeyi talep etmemesi ve merkezi yönetimin vergi gelirlerini kendi memurları aracılığıyla toplamasıdır. Bu durum, iltizam sözleşmelerinin devamlılığı açısından önemli bir sorun teşkil etmektedir. Bunun yanı sıra, malikane sözleşmeleri analize dahil edilememiştir. Bunun en temel sebebi, bu sözleşmelerin süresinin birincil kaynaklardan elde edilse bile, mültezimlerin hayat boyu çalışmasına bağlı olan arzu edilen sürelerin tespit edilmesinin zor olmasıdır. Bu durum, arzu edilen süreler ile gerçekleşen süreler arasındaki farkların tahmin edilmesini zorlaştırmaktadır. Tahminlere dayalı varsayımlar üzerinden analiz yapılması ise sonuçlarda sapmalara sebep olabileceğinden, malikane sözleşmeleri kullanılamamıştır.

Osmanlı maliyesi üzerine yapılan çalışmalarda, iltizam sözleşmelerinin süreleri ile ilgili veri sınırlılıklarına ek olarak Osmanlı bütçeleri de önemli sınırlılıklar içermektedir. Özellikle 19. yüzyıl öncesi için düzenli bütçelerin tutulması ve bu uygulamaların yaygın olmaması bu sınırlılıkların en önemli sebebidir. Osmanlı mali yapısını yansıtan bütçeler genellikle yıllık olarak tutulmamış, daha çok genel durumu göstermek amacıyla oluşturulmuştur. Bu bütçeler arasında merkezi hazine ve genel gelir-giderlerin görüldüğü genel

hazineden oluşan iki temel bütçe bulunmaktadır. Örneğin, merkezi hazinenin genel bütçe içindeki oranı, belirli dönemlere göre değişkenlik göstermiştir (Çakır, 2006:167-168). Ancak, tarihçiler genellikle merkezi hazineye odaklanırken genel bütçeleri göz ardı etmişlerdir (Özvar, 2006:197). Bu nedenle, bu çalışma veri setlerini oluşturmak için ikincil kaynaklardan yararlanarak sadece merkezi hazineyi değil, aynı zamanda vergi toplama kurumlarının sağladığı gelirleri de içeren bütçelere odaklanmaktadır. Bu vergi toplama kurumlarından sağlanan gelirlerin önemli bir kısmı özellikle 16. yüzyıldan itibaren iltizam sözleşmelerini içermektedir (Çakır, 2006; Özvar, 2006). Bu bütçelerin kullanılması, veri sınırlılıklarını azaltırken iltizam sözleşmelerinin bütçe gelirleri açısından önemini vurgulamaktadır. Çünkü toplam gelirler içinde iltizam sözleşmelerinden elde edilen gelirlerin oranı %70 ile %90 arasında değişkenlik göstermektedir (Çakır, 2006:187). Son olarak, bu kaynaklar sadece gelirler için değil, aynı zamanda bütçe giderleri için de sınırlı ancak yeterli veri sağlamıştır.

Tüketici fiyat endekslerinin ve paranın gümüş içeriğinin analizlere dahil edilmesinde bir diğer önemli sınırlılık bulunmaktadır. Tüketici fiyat endeksi, Osmanlı Devleti'nin geniş coğrafyasını temsil etmekten ziyade İstanbul kentinin fiyatlarını yansıtmaktadır. Dahası, bu tüketici fiyat endeksi sadece gıda maddelerini içermekte ve gıda dışı malzemeler ile barınma gibi temel tüketim kalemlerini dışlamaktadır (Özmucur ve Pamuk, 2002:298). Bu nedenle, uzun dönemli tüketici fiyat endeksinin literatürde tek olması nedeniyle kullanılması gerekmektedir. Ancak, bir çalışmada, Edirne fiyatlarının İstanbul fiyatlarıyla benzer hareket ettiği tespit edilmiştir (Ceylan, 2016). İkinci olarak, Osmanlı Devleti'nin geniş coğrafyasında kullanılan paraların içerisindeki gümüş miktarlarının her bölgede aynı olup olmadığını belirlemek zordur. Bu tarihsel veri sınırlılığını en aza indirmek emek-yoğun bir çalışma gerektirdiğinden ve bu çalışmanın esas amaçlarının dışında kaldığından, literatürdeki veriler kullanılmıştır. Ancak, bu verilerin kendi içerisinde sınırlı olduğu kabul edilerek analizlere dahil edilmiştir.

Şekil 1: Osmanlı Bütçe Dengeleri, 1535-1800 (Akçe, Reel Değerler)

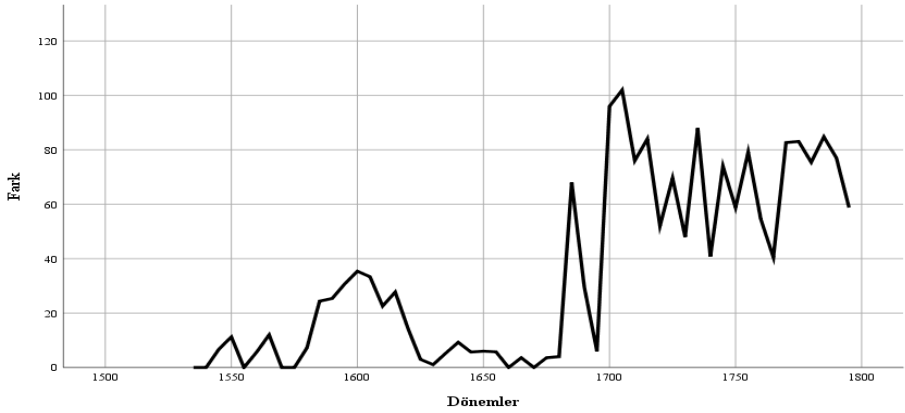

Not: İlgili bütçe dengeleri bütçe gelir ve giderlerinden derlenmiştir. İlgili kaynaklar için Çakır (2006) ve Özvar (2006).

Şekil 1, Osmanlı gelir giderleri üzerinden uzun dönemli bütçe dengelerini göstermektedir. Uzun dönemli bütçe dengelerinin tespit edilmesinde, nominal olan Osmanlı bütçe gelir ve giderleri tüketici fiyat endeksleri üzerinden reel değerlere çevrilmiştir (Özmucur ve Pamuk, 2002:301). Bu verilerin reel değerler üzerinden sunulmasındaki temel amaç, uzun dönemli bütçe açıklarının seyrinin daha düşük sapmalar ile sunulmak istenmesidir. Şekil 1'de görüldüğü üzere, Osmanlı bütçeleri 16. yüzyılın son yıllarına kadar önemli ölçüde fazla vermiştir. Özellikle 16. yüzyılın ilk yıllarına kadar bütçe açıkları devam ederken, çok kısa bir dönemde bütçelerin fazla verdiği görülmektedir. Ancak 17. yüzyılın büyük çoğunluğunda bütçe açıkları 16. yüzyılın sonlarındaki kadar çok olmasa da uzun süreli olarak devam etmiştir. Ancak 18. yüzyılın ilk yıllarından itibaren bütçelerin fazla verildiği görülürken, bütçe açıklarının ortaya yeniden artması ancak bu yüzyılın sonlarında yeniden gözlemlenmiştir.

Bütçe dengelerindeki dalgalanmaların farklı sebepleri olabileceği göz ardı edilmemelidir. Bu açıkların sebeplerini sadece iltizam sözleşmelerinde ortaya çıkan sorunlara bağlamak yeterli olmayacaktır. Ancak 18. yüzyıl başlarında ortaya çıkan bütçe fazlaları hem uzun dönemli iltizam sözleşmelerinin etkisi hem de nispi olarak azalan savaşların etkisinden ortaya çıktığı varsayılabilir. Mevcut literatürde bütçe açıklarına ya da fazlalarına ilişkin somut analizlerin olmaması ve bu artışlara hangi faktörlerin sebep olduğunun test edilmemiş olması, bu gibi yaklaşımların varsayım seviyesinde kalmasına sebep olmaktadır. Yine de Osmanlı bütçe dengeleri ile ilgili öncül çalışmalar önemli uzun dönemli veriler sağlamaktadır.

Şekil 2: İltizam Sözleşmelerinde Arzu Edilen Süreler ile Gerçekleşen Süreler Arasındaki Farklar

Not: Farklı kaynaklardan derlenen veriler ile oluşturulmuştur. Daha fazla ayrıntı için Çizakça (1993); Altay ve Oğuz (2021).

Şekil 2, iltizam sözleşmelerinde arzu edilen kontrat süreleri ile gerçekleşen süreler arasındaki farkların uzun dönemli bir seyrini göstermektedir. Bu gösterimde ilgili süreler ay cinsinden verilmiştir. Özellikle bir sonraki bölümde verilecek olan korelasyon analizinde daha isabetli bulgular elde etmek için sözleşmelerde yıl olarak verilen bu değişkenler ay cinsinden hesaplanmıştır. Yıl olarak değişkenlerin kullanılması istatistiksel bazı sorunların ortaya çıkmasına sebep olurken ay cinsinden değişimler daha fazla hassasiyet sağlayarak sonuçların daha güvenilir olmasını sağlamıştır.

Şekil 2'de sunulan istatistikler incelendiğinde iltizam sözleşmelerinin arzu edilen süreler ile gerçekleşen sürelere arasındaki farklar özellikle 17. yüzyılın son yıllarına kadar çok düşük seviyede seyretmektedir. Bunun iki sebebi olduğu varsayılmıştır. Bunlardan ilki, iltizam sözleşmelerinin bu ilk yıllarında arzu edilen sürelerin merkezi yönetim tarafından düşük tutulmuş olması ve gerçekleşen süreler ne kadar az olursa olsun aradaki farkın düşük kalmasına yol açmasıdır. Gerçekten de 17. yüzyıl ortalarına kadar iltizam sözleşmelerinin arzu edilen sürelerinin ortalaması 36 ay ya da 3 yıl kadar olduğu tespit edilmiştir (Çizakça, 1993). Bu tarihten itibaren merkezi yönetim iltizam sözleşmelerinde arzu edilen süreleri artırmış ve bu süreler ortalama olarak 111 aya çıkmıştır. İkincisi ise, 17. yüzyıl ortalarına kadar gerçekleşen sürelerin arzu edilen sürelere oranı daha yüksek olmasıdır. Bir başka deyişle, ortalama olarak sözleşmeler arzu edilen sürenin yaklaşık %66'sına denk düşmekteydi. Bu tarihten itibaren bu oranın 18. yüzyıl sonlarına kadar ortalama olarak %52'ye düştüğü tespit edilmiştir.

Şekil 1 ve 2'nin sunduğu veriler, bütçe açıklarının sözleşme sürelerinde ortaya çıkan farklarla olan ilişkilerine dair öncül bulgular sunmaktadır. Bu bulgular ışığında, ilk bakışta şu varsayıma ulaşılabilir: Arzu edilen süre ile gerçekleşen süre arasındaki yakınlık azaldıkça bütçe açıkları artmıştır ve bu durum merkezi yönetimin iltizam sözleşmelerinden daha az pay aldığı için ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan, 17. yüzyıl ortalarından itibaren bütçelerin daha dengeli gitmesinin sebebi, sözleşme süreleri arasındaki farklar artsa bile merkezi yönetimin daha çok pay aldığı kurumsal mekanizmalar geliştirmesidir.

Bir diğer varsayım olarak, merkezi yönetimin kısa vadeli gelirlerini artırmak için paranın içindeki gümüş değerini azaltması olarak sunulabilmektedir. Veri setinde kullanılan ve paranın içindeki gümüş değerlerini işaret eden çalışmalar özellikle 16. yüzyıl sonlarında ve 17. yüzyıl ortalarından itibaren önemli tağşişler yapıldığına işaret etmektedir (Özmucur ve Pamuk, 2002:301; Pamuk, 2004c:455). Bu sayede merkezi yönetimin bütçeye kısa vadeli ek gelir yarattığı ve bu sürecinde bütçe açıklarının azalmasına sebep olduğu varsayılabilmektedir. Ancak bu varsayımlar somut kanıtlara ihtiyaç duymaktadır.

Yine savaş ve kuraklık gibi şokların etkileri de uzun dönemde bütçe dengelerinin seyriyle ilişkili olmalıdır. Özellikle savaş ve seferlerin daha az olduğu dönemlerde giderlerin azalması bütçe dengelerinde istikrarlı bir yapı

oluşturabilmektedir. Bir diğer taraftan, kuraklık gibi önemli çevresel bir şokun tarımsal üretimi ve ticareti vurması sonucunda gelirlerin azalması ve bütçe dengelerinin bozulması önemli varsayımlardır. Bu varsayımlar soyut olarak anlamlı olsa da bütçe gelir ve giderleri ile ilişkilerinin somut olarak analiz edilmesi literatüre önemli bir katkı sunacaktır. Bu çalışmanın bir sonraki bölümü, öncül çalışmaların sunduğu verilerin neden olduğu bu gibi varsayımların ve problemlerin cevaplanması için ampirik bir analiz sunmaktadır. Veri sınırlılıklarından dolayı bu hedefe ulaşmak adına değişkenler arası korelasyona odaklanılacaktır.

3. Osmanlı Mali Yapısı Üzerine Bir Korelasyon Analizi

Bu analizde, Osmanlı bütçe gelir ve giderlerinin iltizam sözleşmeleriyle ilişkisi, çeşitli faktörler çerçevesinde incelenmiştir. İltizam sözleşmelerinde belirlenen arzu edilen süreler, sonraki açık artırmalardan elde edilen gerçekleşen süreler, tüketici fiyat endeksi, paranın gümüş içeriği, savaşlar ve kuraklıklar olmak üzere altı farklı değişken ele alınmıştır. Bu değişkenlere ek olarak bütçe gelir ve giderleri de korelasyon analizine dahil edilmiştir. Sözleşme süreleri, yıllık yerine aylık olarak analiz edilmiştir. Veri setlerinde ortaya çıkan sınırlılıklar nedeniyle bir regresyon analizi kullanmak mümkün olmamış ve bu nedenle değişkenler oldukları gibi kullanılmış, logaritmalarının alınması gibi işlemler uygulanmamıştır. Bu yöntem diğer değişkenler için de aynı şekilde uygulanmıştır. Ancak, savaş ve kuraklık değişkenlerinde farklı bir yöntem izlenmiştir. Bu faktörler analizde gölge değişken olarak kullanılmıştır. Bir başka deyişle, savaş ve kuraklık dönemlerine "1" değeri verilirken, bu faktörlerin mevcut olmadığı dönemlere "0" değeri verilmiştir. Bir başka deyişle, savaşların bütçe içinde değişen maliyetlerinden ziyade savaşın olup olmadığı dönemler 5 yıllık ortalamalara gölge değişken olarak dahil edilmiştir. Benzer şekilde, savaş değişkeninin içinde değerlendirilen Celali isyanların etkilerinin mali yükü tam olarak ölçülemediğinden yine savaş değişkeni içerisinde gölge değişken olarak dahil edilmiştir. Savaş ve isyanların farklı değişkenler üzerindeki etkilerinin ölçülmesinde benzer bir yöntemin kullanılması, bu tarihsel veriye dayalı değişkenlerin gölge değişken olarak analize dahil edilmesi için önemli bir referans olmuştur. (Coşgel ve Ergene, 2012).

Bu analizde, gölge değişkenler hariç olmak üzere her bir faktör normallik testlerine tabi tutulmuş ve korelasyon analizine dahil edilmiştir. Faktörlerin normal dağılım göstermesi durumunda Pearson korelasyon testi uygulanacak, normal dağılım göstermemesi durumunda ise Spearman testi kullanılacaktır. Normallik testlerinin uygunluğu konusunda literatürde farklı görüşler bulunsa da, bu çalışma en yaygın olarak kullanılan testlere başvurmuştur. Normallik testlerinde temel kriter, skewness değerlerine ve standart sapmalara dayanmaktadır. Skewness değerlerinin standart sapmaya bölünmesiyle elde edilen bulguların +3.29 aralığında olması beklenmektedir (Tabachnick ve

Fidell, 2013:96). Tablo 1, analize dahil edilen değişkenlerin tanımlayıcı istatistiklerini göstermektedir.

Tablo 1: Tanımlayıcı Analizler

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma	Skewness	Skewness Standart Sapma	Normallik Dağılım Sonucu
Gelirler	847.074.339	79.492.994	0,486	0,327	1,49*
Giderler	905.749.108	88.036.484	0,591	0,327	1,81*
Arzu Edilen Süre	78	8	0,236	0,327	0,72*
Gerçekleşen Süre	43	4	0,525	0,327	1,61*
TFE	7,25	0,73	1,715	0,327	5,24
Gümüş Miktarı	0,27	0,03	1,115	0,327	3,41

Not: *Normal dağılımı işaret etmektedir.

Tablo 1, analizde kullanılan verilerin tanımlayıcı istatistik sonuçlarını göstermektedir. Tabloda görüldüğü üzere, uzun vadede giderlerin ortalama değeri gelirlerin üzerindedir. Ayrıca, iltizam sözleşmelerinin arzu edilen süreleri ile gerçekleşen sürelerin ortalama değerleri arasında yaklaşık 3 yıllık bir fark bulunmaktadır. Korelasyon analizinin önemi açısından son sütun, normallik dağılım sonuçlarını göstermektedir. Bu bulgulara göre, ilgili kriterler dikkate alındığında tüketici fiyat endeksi ve paranın gümüş miktarlarının normal dağılmadığı görülmektedir. Bu sonuçlar doğrultusunda, korelasyon analizi için Spearman testinin kullanılmasının daha uygun olduğu ortaya çıkmıştır.

Tablo 2: Korelasyon Analizi

	Gelirler	Giderler	Arzu Edilen Süre	Gerçekleşen Süre	TFE	Gümüş Miktarı	Savaş	Kuraklık
Gelirler	-	0,954** (0,000)	0,729** (0,000)	0,666** (0,000)	0,911** (0,000)	-0,929** (0,000)	-,246 (0,076)	0,719** (0,000)
Giderler	0,954** (0,000)	-	0,768** (0,000)	0,651** (0,000)	0,936** (0,000)	-0,946** (0,000)	-0,231 (0,096)	0,709** (0,000)
Arzu Edilen Süre	0,729** (0,000	0,768** (0,000)	-	0,882** (0,000)	0,666** (0,000)	-0,698** (0,000)	-0,310* (0,024)	0,382** (0,005)
Gerçekleşen Süre	0,666** (0,000)	0,651** (0,000)	0,882** (0,000)	-	0,578** (0,000)	-0,616** (0,000)	-0,260 (0,060)	0,400** (0,003)
TFE	0,911** (0,000)	0,936** (0,000	0,666** (0,000)	0,578** (0,000)	-	-0,959** (0,000)	-0,176 (0,207)	0,636** (0,000)
Gümüş Miktarı	-0,929** (0,000)	-0,946** (0,000)	-0,698** (0,000)	-0,616** (0,000)	-0,959** (0,000)	-	0,261 (0,059)	-0,663** (0,000)
Savaş	-,246 (0,076)	-0,231 (0,096)	-0,310* (0,024)	-0,260 (0,060)	-0,176 (0,207)	0,261 (0,059)	-	-0,143 (0,308)
Kuraklık	0,719** (0,000)	0,709** (0,000)	0,382** (0,005)	0,400** (0,003)	0,636** (0,000)	-0,663** (0,000)	-0,143 (0,308)	-

Not: *0,05 düzeyinde anlamlılığı gösterir. **0,01 düzeyinde anlamlılığı gösterir.

Tablo 2, korelasyon sonuçlarını göstermektedir. Bu sonuçlara göre, değişkenler arasında çoğunlukla istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Bu çalışmanın kapsamında ilk olarak odaklanılması gereken bulgular, bütçe gelirleri ile diğer faktörler arasındaki ilişkilerin yönüdür. Özellikle Osmanlı gelirleri içerisinde önemli bir yer tutan iltizam sözleşmelerinin süreleri ile gelirler arasındaki ilişkilerin yönü ve büyüklüğü, bu çalışmanın en önemli bulgularını sunmaktadır. Değişkenler arasındaki ilişki düzeyini değerlendirmek için kullanılan ölçütler şu şekildedir: Korelasyon katsayıları 0-0,29 arasında ise zayıf; 0,30-0,64 arasında ise orta; 0,65-0,84 arasında ise güçlü; 0,85-1,00 arasında ise çok güçlü olarak değerlendirilmektedir (Ural ve Kılıç, 2013:244).

Tablo 2'de sunulan bulgular ışığında, gelirlerin diğer faktörlerle olan ilişkisi incelendiğinde ilk önemli değişkenin sözleşme süreleri olduğu görülmektedir. Özellikle 17. yüzyılın ortasına kadar arzu edilen sözleşme sürelerinin daha kısa dönemli olduğu belirtilmiştir. Ancak, bu dönemden sonra sözleşme süreleri merkezi yönetim tarafından artırılarak bütçe gelirlerinde artış hedeflenmiştir. Tablonun ilk satırı, bu ilişkinin yönü ve büyüklüğü hakkında elde edilen sonucu göstermektedir. İltizam sözleşmelerinde arzu edilen süre ile bütçe gelirleri arasında pozitif ve istatistiksel olarak güçlü bir ilişki vardır. Bu güçlü ilişki, gerçekleşen süreler ile de görülmektedir; ancak, arzu edilen sözleşme sürelerinin uzatılması, bütçe gelirleri üzerinde daha büyük bir etkiye sahiptir. Bir başka deyişle, sözleşme sürelerinin uzatılması, Osmanlı merkezi yönetiminin sözleşme ilişkilerinde ortaya çıkan sorunları tespit ettiğini ve daha uzun dönemli sözleşmeleri uygulamaya koyarak gelirlerini artırmayı başardığını göstermektedir.

Günümüz Osmanlı bütçe çalışmalarında benzer ampirik bulgular mevcut değildir. Ancak, Avrupa çalışmalarında benzer analizler yapılmış ve uzun vadede bütçe gelirlerinin nasıl artırıldığına dair önemli tartışmalar sunulmuştur. Belki de en önemli örnek, erken modern dönemde İngiltere özelinde yapılan bir çalışmadır. North ve Weingast'ın (1989) belirttiği üzere, İngiltere'de kralların uzun vadeli sözleşmeleri teşvik etmesi, bütçe gelirlerinin artmasına ve merkezi yönetimin daha uygun borçlanma ile finansal kaynak sağlamasına yardımcı olmuştur. Benzer süreçler aynı dönemde Fransa'da da ortaya çıkmış ve uzun vadeli sözleşmelerle merkezi yönetimlerin finansal kaynaklarını artırmayı başardığı tespit edilmiştir (Root, 1989). Osmanlı Devleti de dahil olmak üzere, bu toplumların bütçe gelirlerinde sözleşme sürelerine dayalı bu artışların neden farklılaştığı konusu bu çalışmanın kapsamının dışında kalmaktadır. Bununla birlikte, bu farklılıkların teorik düzlemde ele alınması, gelecek çalışmalar için önemli bir alan yaratmaktadır.

Gelirler üzerindeki bir diğer önemli faktör ise artan tüketici fiyat endeksleri olmuştur. Enflasyonun etkisiyle, gelirler ile tüketici fiyat endeksi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve çok güçlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yukarıda bahsedildiği üzere, paranın gümüş içeriğinin uzun dönemde negatif bir eğime sahiptir. Bu nedenle, paranın içindeki gümüş miktarının azaltılması

sonucu analizde negatif bir eğim ortaya çıkması doğaldır. Bu negatif eğim, paranın gümüş içeriğinin azaltılmasının gelirler üzerinde pozitif bir etki yarattığını ve bu ilişkinin istatistiksel olarak çok güçlü olduğunu göstermektedir. Son olarak, gelirler ile savaşlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Ancak, bu ilişkinin negatif yönde olması, savaşların gelirleri olumsuz yönde etkilediğine dair önemli bir işaret sunmaktadır.

Kuraklık ile gelirler arasında da pozitif ve istatistiksel olarak güçlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Kuraklığın etkisiyle sözleşme süreleri arasındaki ilişkinin incelenmesi, bu güçlü ilişki için önemli bir kanıt sunmaktadır. Kuraklık ile sözleşme süreleri arasında pozitif ve istatistiksel olarak orta derecede anlamlı bir ilişki vardır. Bir diğer açıdan, kuraklık ekonomiyi vurduğunda arzu edilen süreler ve gerçekleşen süreler uzamakta ve sözleşmeler mültezimler tarafından talep görmemektedir. Bu durumun etkisiyle artan sözleşme süreleri ve gelirler, pozitif ve istatistiksel olarak güçlü bir ilişkiye sahiptir.

Sözleşme süreleri özelinde bulgular incelendiğinde; diğer faktörlerin bu değişkenlerle olan ilişkisi, gelirlerde olduğu gibi neredeyse birbirine çok yakındır. Ancak burada bahsedilmesi gereken önemli bir bulgu, arzu edilen süreler ile savaşlar arasındaki ilişkidir. Savaşların diğer faktörlerle olan ilişkileri istatistiksel olarak anlamsızdır. Ancak savaşların arttığı dönemlerde iltizam sözleşmelerinin arzu edilen süreleri ile istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu bulgunun temel sonucu, savaş dönemlerinde sözleşmelerin arzu edilen sürelerinin merkezi yönetim tarafından kısaltıldığıdır. Bunun temel sebebi, yeni açık artırmalar ile kısa vadeli gelirlerini artırarak büyüyen savaş maliyetlerini hızlıca karşılamaktır. Bu durum, mevcut literatürde uzun zamandır belirtilen temel varsayımlarla da uyumludur (Cezar, 2000; Genç, 1999; Karaman ve Pamuk, 2010).

Bu çalışma, yalnızca Osmanlı mali ve iktisadi tarihine katkıda bulunmakla kalmayıp, aynı zamanda yeni kurumsal iktisat literatürü ve kontrat teorilerine de önemli katkılar sunmaktadır. Yeni kurumsal iktisat teorisi, ekonomik performansın kurumsal yapılar ve düzenlemeler tarafından şekillendirildiğini vurgulamaktadır (North, 1990). Bu teori, ekonomiler arasındaki ayrışmanın endüstriyelleşmeden önce başladığını ve bunun en önemli temel faktörlerinden birinin kurumsal tasarımlar olduğunu ön plana çıkartmaktadır. Sözleşmelerde ortaya çıkan taahhüt problemleri ve bunların çözülmesi için geliştirilen mekanizmalar, küçük kurumsal farklılıklara sebep olurken, iktisadi ayrışmada daha büyük etkilere sahip olmaktadır (Acemoğlu ve Robinson, 2012).

Kısa vadeli kontratların gerçekleşmesine sebep olan bu küçük kurumsal farklılıklar, kontrat teorilerinin temellerinden birini oluşturur. Kontrat teorisi, taraflar arasındaki sözleşmelerin yapısı ve süresinin ekonomik sonuçlar üzerinde belirleyici olduğunu savunur (Hart ve Moore, 1988). İltizam sözleşmeleri özelinde incelendiğinde, Osmanlı'da tımar kurumundan

malikane sözleşmelerine geçiş sürecinde özellikle izleme mekanizmalarının bozulması, arzu edilen süreler ile gerçekleşen süreler arasındaki mesafenin açılmasına sebep olmuştur. Bu süreç, sözleşmeyi alan taraflara kısa vadeli kullanım sağlamış, kısa vadeli gerçekleşen sözleşmeler ise kısa vadede bütçe gelirlerini artırırken, finansal kaynakların aşırı kullanımı uzun vadede yıkıcı etkilere sebep olmuştur.

Bu yıkıcı etkiler, daha sonra yapılan açık artırmalarda kontrat fiyatlarının düşmesine ve talebin azalmasına yol açmıştır. Bu etkiler, yeni kurumsal literatürde yaygın olarak tartışılan devlet kapasitesi sorunlarının Osmanlı Devleti'nde de ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kişi başı vergiler bu bulgulara somut kanıt sunmaktadır. Yapılan tahminlere göre, özellikle 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı'da kişi başı vergiler batılı rakiplerinin gerisinde kalmaya başlamıştır (Karaman ve Pamuk, 2013; Brandt vd., 2014; Ma ve Rubin, 2019; Altay ve Oğuz, 2021).

Özetlemek gerekirse, kısa vadeli gerçekleşen sözleşme ilişkileri uzun vadede daha az üretken sonuçlara sebep olmuştur. Çalışmada kullanılan içsel ve dışsal faktörler, uzun vadeli sözleşmelerin ortaya çıkmasına rağmen bu amaca ulaşılamamasının nedenlerini ortaya koymuştur.

Bu çalışma aynı zamanda kurumların rant arayışı (rent-seeking) ve kar peşinde koşma (profit-seeking) arasındaki farkların anlaşılması açısından da katkılar sunmaktadır. Rant arayışı ve kar peşinde koşma teorileri, ekonomik ve politik süreçlerde kaynakların tahsisi ve dağılımı konusundaki farklı yaklaşımları incelemektedir. Rant arayışı, bireylerin veya grupların, mevcut kaynakları daha verimli kullanmak yerine, ekonomik rant elde etmek amacıyla politika yapıcıları ve devlet kaynaklarını etkileyerek kendi çıkarlarına yönelik düzenlemeler ve politikalar yaratma çabalarını ifade eder. Bu, genellikle kamu kaynaklarının israfına ve ekonomik verimsizliğe yol açar (Tullock, 1967; Krueger, 1974; Buchanan vd., 1980). Rant arayışı terimini ilk kullananlardan biri olan Tullock, bu faaliyetlerin sosyal maliyetini vurgulamıştır. Tullock, rant faaliyetlerinin, kaynakları üretken olmayan alanlara yönlendirerek toplumsal refahı azalttığını öne sürmüştür.

Kar peşinde koşma, bireylerin ve işletmelerin, mevcut kaynakları en verimli şekilde kullanarak kar elde etme çabalarını ifade etmektedir. Bu çaba, genellikle yenilikçilik, üretkenlik ve ekonomik büyüme ile ilişkilidir. Kar arayışı, piyasa ekonomisinin temel taşıdır ve girişimciliği teşvik etmektedir (Schumpeter, 2019). Schumpeter, kar arayışının ekonomik büyümenin ve yenilikçiliğin temel itici gücü olduğunu vurgulamıştır. "Yaratıcı yıkım" kavramıyla, yeni ve daha verimli üretim yöntemlerinin eski yöntemleri yerinden ettiğini belirtmiştir. Baumol (1990), girişimciliğin farklı türlerini analiz etmiş ve üretken girişimciliğin ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkilerini vurgulamıştır. Kar elde etme faaliyetlerinin, ekonomik kaynakları verimli kullanım ve yenilikçiliği teşvik ederek toplumsal refahı artırdığını öne sürmüştür.

Özetle, bu çalışmada ele alınan sözleşme ilişkileri ve bunların Osmanlı kamu maliyesi üzerindeki etkileri sosyal, politik ekonomi ve kurumsal alanlarda yeni bir katkı ve öncül bulgular tartışılmaktadır. Özellikle iltizam kurumunun ortaya çıkması ile sözleşme alan grupların zamanla politik güç kazanmaları devletin vergi toplama kapasitesini azaltmıştır. Bu durumda, sadece iktisadi büyüme hızı yavaşlamamış aynı zamanda sosyal refah üzerinde de olumsuz etkileri olabileceği yeni bir tartışma konusu olarak ortaya çıkmıştır.

Sonuç

Bu çalışma, ilk defa ampirik olarak bütçelerde önemli yer tutan iltizam sözleşmeleri ile bütçe gelirleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Analizler sonucunda, bütçe gelirleri ile sözleşme süreleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ve güçlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Özellikle 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, iltizam sözleşmelerinin arzu edilen sürelerinin artırılmasının bütçe gelirleri ile daha güçlü bir ilişkiye sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Bir başka deyişle, kurumsal dönüşümler kısa vadede bütçe açıklarının azaltılmasında önemli rol oynamıştır. Ancak, uzun vadede bütçe açıklarının azalsa bile 18. yüzyılın son yıllarına kadar devam ettiği tespit edilmiştir.

Bu çalışma, literatüre ampirik bulgular sağlayarak önemli bir katkıda bulunmuştur. Bu ampirik bulguların nedenlerinin, gelecekteki çalışmalarda daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesi ve yeni analiz yöntemlerinin test edilmesi gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında, bu çalışmanın önemli bir başlangıç noktası olacağı beklenmektedir. Ancak, daha ileri testlerin yapılabilmesi için veri setlerinin genişletilmesi gerekmektedir. Bu alanda sadece maliye tarihçilerine, iktisat tarihçilerine ve tarihçilere önemli bir rol düşmemektedir. Aynı zamanda, son dönemde geniş bir literatürü kapsayan ve yeni kurumsal iktisat okulunun ortaya attığı neden bazı toplumlar refah artırıcı kurumları daha erken geliştirirken diğerleri bunu daha geç başardı sorusuna odaklanan teorik yazına da katkı ortaya çıkmıştır. Bir başka deyişle, kurumsal iktisada odaklanan, kontrat teorilerini çalışan ve iktisadi kurumların sosyal refah üzerindeki etkilerini ele alın araştırmacılara da yeni bir yaklaşım ve bulgularla katkıda bulunulmaktadır. Kısaca, ampirik çalışmalara ek olarak, teorik yaklaşımların da analizlere dahil edilmesi ile, özellikle 19. yüzyıl öncesi Avrupa toplumları ile karşılaştırmalı analizlerin yapılması kaçınılmaz olacaktır.

Son olarak, bu çalışmanın bulguları günümüzde önemli tecrübeler sağlamaktadır. Bu tecrübeler, vergi gelirlerinin artırılması ve sözleşme ilişkilerinde daha etkin ve üretken çıktıların elde edilmesiyle ilgilidir. Devletlerin vergi gelirlerini artırmak için izleme kapasitelerini artırmaları, vergi gelirlerini artırabilir. Ayrıca, devletin üçüncü taraflarla yaptığı sözleşmelerde uzun dönemli sözleşmeleri dayatması, yatırımcıların kar arayışı faaliyetlerini teşvik edebilmekte ve üretkenliği olumlu etkileyebilmektedir.

Sözleşmelerdeki taahhüt problemlerinin azaltılması ise yatırımcılara motivasyon sağlayabilmekte ve zaman içinde rant arayışını azaltarak iktisadi büyüme ve sosyal refah üzerinde olumlu etkiler doğurabilmektedir. Bu bağlamda, teori ve tarihsel verileri bir araya getiren bu çalışmanın, gelecek araştırmalara katkıda bulunması beklenmektedir.

Kaynakça

Abou-El-Haj, R.A. (2000), *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, O. Özel (çev.), Ankara: İmge Kitabevi.

Acemoğlu, D. ve Robinson, J.A. (2012), *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. London: Profile Books.

Akkemik, Ü., Köse, N., Aras, A. ve Dalfes, H.N. (2005), "Anadolu'nun Son 350 Yılında yaşanan Önemli Kurak ve Yağışlı Yıllar", Turqua Quaternary Symposium, İstanbul, Türkiye, 1-4 Haziran, 129-135.

Altay, B. ve Oğuz, F. (2021), *Rules, Contracts and Law Enforcement in the Ottoman Empire: The Case of Tax-Farming Contracts*, Cham: Palgrave Macmillan.

Aoki, M. (2001), *Toward a Comparative Institutional Analysis*, Massachusetts: The MIT Press.

Balla, E. ve Johnson N.D. (2009), "Fiscal Crisis and Institutional Change in the Ottoman Empire and France", *The Journal of Economic History*, 69(3), 809-845.

Barkan, Ö.L. (1953), "H.933-934 (M.1527-1528) Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15(1-4), 251-329.

Barkan, Ö.L. (1974), "Timar", *İslam Ansiklopedisi*, 12(1), 286-333.

Barkan, Ö.L. (1980), *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler 1*, İstanbul: Gözlem.

Barzel, Y. (1997), *Economic Analysis of Property Rights*, Cambridge: Cambridge University Press.

Baumol, W.J. (1990), "Entrepreneurship: Productive, Unproductive, and Destructive", *Journal of Political Economy*, 98(5), 893-921.

Brandt, L., Ma, D. ve Rawski, T.G. (2014), "From Divergence to Convergence: Reevaluating the History behind China's Economic Boom", *Journal of Economic Literature*, 52(1), 45–123.

Buchanan, J.M., Tollison, R.D. ve Tullock, G. (1980), *Toward a Theory of the Rent-Seeking Society*, Texas: Texas A&M University Press.

Ceylan, P. (2016), "Ottoman Inheritance Inventories as a Source for Price History", *Historical Methods*, 49(3), 132-144.

Cezar, Y. (2000), *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi: XVIII. yy'dan Tanzimat'a Mali Tarih*, İstanbul: Alan Yayıncılık.

Coase, R. (1937), "The Nature of the Firm", *Economica*, 4(16), 386-405.

Coase, R. (1960), "The Problem of Social Cost", *Journal of Law and Economics*, 3, 1-44.

Coşgel, M. ve Ergene, B. (2012), "Inequality of Wealth in the Ottoman Empire: War, Weather, and Long-Term Trends in Eighteenth Century Kastamonu", *Journal of Economic History*, 72(2), 308-331.

Çakır, B. (2006), "Geleneksel Dönem (Tanzimat Öncesi) Osmanlı Bütçe Gelirleri", M. Genç ve E. Özvar (der.), *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 1* içinde, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 167-196.

Çakır, C. (2001), *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, İstanbul: Küre Yayınları.

Çelik, G. (2006), "Osmanlı Devleti'nde Merkezi Hazinenin Maliye Büroları", M. Genç ve E. Özvar (der.), *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 1* içinde, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 115-148.

Çizakça, M. (1993), "Tax-Farming and Financial Decentralization in the Ottoman Economy: 1520-1697", *The Journal of European Economic History*, 22(2), 219-250.

Çizakça, M. (1996), *A Comparative Evolution of Business Partnerships: The Islamic World and Europe, With Specific Reference to the Ottoman Archives*, Leiden: Brill.

Darling, L. (1996), *Revenue-Raising and Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire, 1560-1660*, Leiden: Brill.

Faroqhi, S. (1994). "Crisis and Change, 1590-1699", H. İnalcık ve D. Qataert (der.), *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, Cambridge: Cambridge University Press, 411-636.

Genç, M. (1999), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Genç, M. (2006), "Osmanlı Maliyesinde Mukataa Kavramı", M. Genç ve E. Özvar (der.), *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 1* içinde, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 57-64.

Greif, A. (2006), *Institutions and the Path to the Modern Economy: Lessons from Medieval* Trade, Cambridge: Cambridge University Press.

Güran, T. (2006), "Osmanlı Kamu Maliyesi, 1839-1918", M. Genç ve E. Özvar (der.), *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 1* içinde, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 65-94.

Hart, O. ve Moore, J. (1988), "Incomplete Contracts and Renegotiation", *Econometrica*, 56(4), 755-785.

Hoffman, P.T. (2015), *Why Did Europe Conquer the World?* New Jersey: Princeton University Press.

İnalcık, H. (1969), "Capital Formation in the Ottoman Empire", *The Journal of Economic History*, 29(1), 97-140.

İnalcık, H. (1994), *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, Cambridge: Cambridge University Press.

İnalcık, H. (1997), *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, Vol. 1, Cambridge: Cambridge University Press.

İnalcık, H. (2012), "Tımar", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 41, 168-173.

İnalcık, H. (2017), *The Ottoman Empire and Europe*, İstanbul: Kronik.
Jonhson, N.D. (2006), "Banking on the King: The Evolution of the Royal Revenue Farms in Old Regime France", *The Journal of Economic History*, 66(4), 963-991.
Joskow, P. (2008), "Introduction to New Institutional Economics: A Report Card", E. Brousseau ve J. Glachant (der.), *New Institutional Economics: A Guidebook* içinde, 1-20.
Karaman, K.K. (2009), "Decentralized Coercion and Self-restraint in Provincial Taxation: The Ottoman Empire, 15th-16th Centuries", *Journal of Economic Behavior & Organization*, 71(3), 690-703.
Karaman, K.K. ve Pamuk, Ş. (2010), "Ottoman State Finances in European Perspective, 1500-1914", *The Journal of Economic History*, 70(3), 693-629.
Karaman, K.K. ve Pamuk, Ş. (2013), "Different Paths to the Modern State in Europe: The Interaction Between Warfare, Economic Structure, and Political Regime", *American Political Science Review*, 107(3), 603-626.
Kennedy, P. (1988), *The Rise and Fall of the Great Powers*, London: Unwin Hyman,
Kiser, E. ve Schneider, J. (1994), "Bureaucracy and Efficiency: An Analysis of Taxation in Early Modern Prussia", *American Sociological Review*, 59(2),187-204.
Kiser, E. ve Kane, J. (2001), "Revolution and State Structure: The Bureaucratization of Tax Administration in Early Modern England and France", *American Journal of Sociology*, 107(1), 183-223.
Kökdaş, İ. (2017), "Land Ownership, Tax Farming and the Social Structure of Local Credit Markets in the Ottoman Balkans", *Financial History Review*, 24(1), 53-81.
Krueger, A.O. (1974), "The Political Economy of the Rent-Seeking Society", The American Economic Review, 64(3), 291-303.
Libecap, G. (1989), *Contracting for Property Rights*, Cambridge: Cambridge University Press.
Ma, D. ve Rubin, J. (2019), "The Paradox of Power: Principal Agent Problems and Administrative Capacity in Imperial China (and other Absolutist Regimes)", *Journal of Comparative Economics*, 47(2), 277-294.
Matuz, J.E. (1991), "Contirbutions to the Ottoman Insitution of the Iltizam", *Journal of Ottoman Studies*, 11(11), 237-249.
North, D.C. (1990), *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*, Cambridge: Cambridge University Press.
North, D.C. ve Weingast B.R. (1989), "Constitutions and Commitment: The Evolution of Institutions Governing Public Choice in Seventeenth-Century England", *The Journal of Economic History*, 49(4), 803-832.
Özmucur, S. ve Pamuk, Ş. (2002), "Real Wages and Standards of Living in the Ottoman Empire, 1489-1914", The Journal of Economic History, 62(2), 292-321.

Özvar, E. (2006), "Osmanlı Devleti'nin Bütçe Harcamaları (1509-1788)", M. Genç ve E. Özvar (der.), *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 1* içinde, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 197-238.

Pamuk, Ş. (2004a), "The Evolution of Financial Institutions in the Ottoman Empire, 1600-1914", *Financial History Review*, 11(1), 7-32.

Pamuk, Ş. (2004b), "Institutional Change and the Longevity of the Ottoman Empire, 1500-1800", *The Journal of Interdisciplinary History*, 35(2), 225-247.

Pamuk, Ş. (2004c), "Prices in the Ottoman Empire, 1469-1914", *International Journal of Middle East Studies*, 36(3), 451-468.

Pamuk, Ş. (2009), "Changes in Factor Markets in the Ottoman Empire, 1500-1800", *Continuity and Change*, 24(1), 1-30.

Pamuk, Ş. (2010), *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları, Seçme Eserler I*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Root, H. (1989), "Tying the King's Hand: Credible Commitment and Royal Fiscal Policy during the Old Regime", *Rationality and Society*, 1(2), 240-258.

Rubin, J. (2017), *Rules, Religion and Riches: Why the West Got Rich and the Middle East Did Not?* Cambridge: Cambridge University Press.

Sahillioğlu, H. (2006), "1683-1740 Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Hazine Gelir ve Gideri", M. Genç ve E. Özvar (der.), *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 1* içinde, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 149-166.

Salzmann, A. (1993), "An Ancien Regime Revisited: "Privatization" and Political Economy in the Eighteenth-Century Ottoman Empire", Politics & Society, 21(4), 393-423.

Schumpeter, J.A. (2019), *Capitalism, Socialism, and Democracy*, New York: Harper Perennial.

Simon, H.A. (1955), "A Behavioral Model of Rational Choice", *The Quarterly Journal of Economics*, 69(1), 99-118.

Tabakoğlu, A. (2008), *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Tabachnick, B.G. ve Fidell, L.S. (2013), *Using Multivariate Statistics*, Boston: Pearson.

Tilly, C. (1990), *Coercion, Capital and European States, 990-1992*, Massachusetts: Basil Blackwell.

Tullock, G. (1967), "The Welfare Costs of Tariffs, Monopolies, and Theft", *Economic Inquiry*, 5(3), 224-232.

Ural, A. ve Kılıç, İ. (2013), *Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi*, Ankara: Detay Yayıncılık.

Van Zanden, J.L. (2009), *The Long Road to the Industrial Revolution: The European Economy in a Global Perspective*, Leiden: Brill.

Vester, M. (2004), "The Political Autonomy of a Tax-Farm: The Nice-Piedmont Gabelle of the Dukes of Savoy, 1535-1580", Journal of Modern History, 76(4), 745-792.

White, E.N. (2004), "From Privatized to Government-Administrated Tax-Collection: Tax-Farming in Eighteenth Century France", The Economic History Review, 57(4), 636-663.
Williamson, O. (1985), *The Economic Institutions of Capitalism*, New York: Free Press.